

ԼՈՒՍԻՆԵ ԶԱՎԵՆԻ
ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Արվեստագիտության ֆեկնածու,
Կոմիտասի անվ. ԵՊԿ դոցենտ

* Կոմիտաս, Թիֆլիս, 1908թ.
Комитас, Тифлис, 1908.
Komitas, Tbilisi, 1908.

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Կոմիտասի երաժշտական և գիտական ժառանգության հիման վրա ազգային երաժշտական գիտության մեջ սրբեմունք հարուստ ու բովանդակալից մի բնագավառ, որն այսօր հայրենի է կոմիտասագիտություն անվանումով:

Անցնելով շեփոհման և զարգացման իր շրջանները, այն դարձավ հայ երաժշտագիտության ուղեցուցիչն բնագավառներից, լինելով նաև հեռանկարային՝ գիտական նոր բացահայտումների համար:

Կոմիտասի Բուրեն Թերլենեզյանի աշխատասիրությանը հրատարակված Կոմիտասի «Հողվածներ յեվ ուսումնասիրություններ» ժողովածուն (1.), որը փարիսեր շարունակ հիմք հանդիսացավ գիտական նոր բացահայտումների համար: Իր կարևոր նշանակությամբ հանդերձ, այս հրատարակումն ունեցավ նաև բացթողումներ, հատկապես, կապված ժամանակի պարտադրող գաղափարական ուղղվածության հետ:

Ժողովածուի վերջում գերեզման «Երկու խոսքում» խմբագրական կողմից* կողմից նշված է. «Իրենց խոշոր գիտական նշանակությամբ հանդերձ, հողվածներից մի քանիսը (հատկապես յեկեղեցական յերաժշտության բաժնում) կրել են իրենց ժամանակի կրոնական մտայնության վորոշ ազդեցությունը» (1. էջ 199):

Սարգիս Խաչենց հրատարակությամբ իրականացված երկհատորյակը «չկրելով ժամանակի մտայնության ազդեցությունը», ներկայացնում է ազգային մասնագիտական երաժշտարվեստի հիմնադիր՝ Կոմիտաս Վարդապետի ուսումնասիրությունների, հողվածների, դասախոսությունների նոր նյութերով լրացված փարբերակը: Երկհատորյակի

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս Ի գ ի փ ա կ ա ն Ժ առ ա ն գ ու թ յ ու ն ը ն որ լ ու յ ս ի ն եր ք ո

Կոմիտասագիտության նշանակալից շեքքերումներից է Ռ.Աթայանի, ապա Գ.Գյոդակյանի ջանքերով ասպարեզ եկած Կոմիտասի երաժշտական ժառանգության ակադեմիական հրատարակությունը (ավարտված է 2006թ-ին):

Այդ հրատարակությամբ սպասվում էր ունենալ նաև Կոմիտասի գիտական հողվածները և ուսումնասիրությունները: 2005 և 2007 թվականներին Սարգիս Խաչենց հրատարակության լույս ընծայած երաժշտական մատենաշարի «Կոմիտաս Վարդապետ, ուսումնասիրություններ և յօդուածներ» երկհատորյակը հնարավորություն է ընձեռում փեսնել կոմիտասյան գիտական ժառանգության ընդգրկումների ավելի լայն փեսադաշտը:

Մինչ այդ, երաժշտագիտության զարգացման համար հիմնավոր ուղեցույց էր 1941թ-ին երաժշ-

խմբագիրներ, բանասիրական գիտությունների ֆեկնածու Գուրգեն Գասպարյանի և երաժշտագետ Մարինե Մուշեղյանի ջանքերով հանրագումարի են բերված շեռնարկներում, քերթերում, ամսագրերում լույս փեսած Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտարվեստական հետազոտությունները, ելույթ-դասախոսությունները ուսումնառության փարիսների աշխատությունները:

Ընթերցողների լայն շրջաններին հնարավորություն է ընձեռված ծանոթանալ Երևանի ՉաԳԱԹում (Չարենցի անվ. Գրականության և Արվեստի քանգարան) հավաքված կոմիտասյան երաժշտագիտական ժառանգության հայրենի և նորահայր նմուշներ: Նյութերի գերակշիռ մասը հրատարակված է առանց խմբագրական միջամտությունների և կրճատումների, ընդգրկված են կոմիտասյան քերթ-

Երաժշտական ՀԱՅԱՍՏԱՆ 4(35)2009

* Խմբագրական կողմից անդամներն էին Գ.Լևոնյանը, Մ.Աղայանը, Ա.Քոչարյանը, Հ.Հարությունյանը:

րում հայրնաբերված կիսապ կամ ակավարը գրառումները: Հողվածներում պահպանված է Կոմիտաս Վարդապետի շարադրանքի ոճն ու ոգին: Հարորները հագեցած են նորային օրինակներով (հայկական և եվրոպական նորագրությամբ), նորահայր լուսանկարներով (2. էջ 432):

Երկհարորյակի խմբագիրները հետամուտ են եղել ներկայացնել Վարդապետի երկարարև (շուրջ 23 տարվա), գիրական գործունեությունը, որը կարող է գիրական նոր բացահայտումների նյութ հանդիսանալ:

Երկհարորյակը սկսվում է Տիգրան Մանուկյանի «Կենսանորոգ ոգի» առաջաբանով, որը սեղմ, բայց խորունկ բովանդակությամբ ներկայացնում է անցյալի հազարամյա ժառանգությունն արժևորած Կոմիտաս Վարդապետի արվեստն ու լուսավոր կերպարը: Մարենաշարի առաջին «Ա» գրքում ընդգրկված են 1892-1907 թվականներին Կոմիտասի գրած ուսումնասիրություններն ու հողվածները: Առաջին անգամ, ամբողջությամբ հրատարակված է 1893թ. Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանի ուսումնական խորհրդին ներկայացված Կոմիտասի «Շնորհալիև, նորա դարը եւ նորա ժամանակ յուզումս կրօնական խնդիրները» աշխատասիրությունը, որի համար Կոմիտասը (Սողոմոն Սողոմոնյանը) արժանացել էր մրցանակագրի (3. էջ 15):

Առաջին անգամ այս հարորում զետեղված են Կոմիտասի կազմած «Տարրական երաժշտութիւն», «Դաշնակութիւն» ուսումնական ձեռնարկները, ինչպես նաև «Պարառիկներ դաշնակութեան դասընթացից» և «Կոմիտասի կարդացած դաշնակութեան դասախօսութիւնը» հողված-դասախոսությունները, որոնցով նա առաջնորդվել է ճեմարանում դասավանդելու փորձերին:

Հայրնի է, որ Կոմիտասն իր գիրամանկավարժական եռանդուն գործունեությամբ արմատապես փոխել է երաժշտության ուսուցման դասավանդման մեթոդը Գեորգյան ճեմարանում: Իր երաժշտարեսական ձեռնարկները կազմելիս Կոմիտասը ուսումնասիրել է ժամանակի հայրնի երաժշտագիրական աշխատությունները. դա է վկայում ձեռնարկների սկզբունքային, քննական վերլուծական ուղղվածությունը: Ինքնարիպ մրաժողությամբ են կառուցված Կոմիտասի դաշնակության (հարմոնիայի) խնդիրներն ու առաջադրանքները, որոնք ուղղված են երաժշտական փրամաբանության զարգացմանը, և արդի ժամանակներում ևս, կարող են ունենալ անասողական գործնական նշանակություն:

Իր ուսումնական ձեռնարկներում Կոմիտասը ելակետային է համարել ազգային երաժշտության առանձնահատկությունները, ընդգծել է նաև օտար երաժշտական մշակույթների հետ ունեցած երաժշտության աղերսներն ու փոխառնությունները: Առաջին գրքում զետեղված «Պարմութիւն երաժշտութեան» ուսումնական ձեռնարկում կարդում ենք. «Հայկական երաժշտութիւն ամբողջ արևելյան երաժշտութեան մէջ թէ իր հիմքին նայելով թէ, րադապտութեամբ, չայնէրի դաստորութեամբ ոճով, իրեանց կազմութեամբ, չեւով, երգեցողութեան

եղանակով, արտայայտութեան գեղեցկութեամբ եւ չափի բազմազանութեամբ առաջին տեղն է բռնում: .. Իր պարզութեամբ մարչելի է նաեւ երոպացիներին» (4. էջ 156):

«Ա» հարորի նոր նյութերից են Կոմիտաս Վարդապետի՝ հայ ազգային պարատեսակների ժանրային-թեմատիկ առանձնահատկություններին նվիրված հետազոտության առանձնահատկություններին նվիրված հետազոտության հարվածները. «Պարերի նկարագիր» և «Չանագան եայլիներ», որոնք հաջորդելով «Հայ գեղջուկ պարը» հայրնի հողվածին (1. էջ 51) առավել ամբողջական են ներկայացնում Կոմիտասի՝ այդ բնագավառում կատարած գիրական-բանահավաքչական աշխատանքը:

Կոմիտասը բացառիկ զգուշություն է ցուցաբերել նաև երգիչ պարատեսու խնդրին, դրա վկայությունն է մարենաշարի «Ա» գրքի հավելվածում, առաջին անգամ տպագրված Ֆրից Արլբերգի «Չայնամարգութիւն» աշխատության կոմիտասյան քարզանությունը (գերմաներենից հայերեն): Չայնամարգության վարժանքներից շատերը Կոմիտասը կիրառել է իր մանկավարժական և խմբավարական գործունեության ընթացքում (5. էջ 132):

Կոմիտաս-մանկավարժի կերպարը և գործունեության ընդգրկումներն ամբողջանում են մարենաշարի երկրորդ հարորում զետեղված հայրնի և նորահայր հողվածներով:

Երկրորդ հարորը ներկայացնում է 1908-1915 թվականներին գրած Կոմիտաս Վարդապետի ուսումնասիրություններն ու հողվածները: Այստեղ, առաջին անգամ, տպագրված «Մանկիկ Վահագնիւն», «Մանկապարտեզ» աշխատությունների պարառիկներում, Կոմիտասը մշակել է պարի և շարժման միջոցով երեխաների երաժշտական մրաժողությունը զարգացնող մի շարք նորարարական մեթոդներ:

«Մանկապարտեզ» աշխատության մեջ Կոմիտասը գրում է. «Երգելի իբր առարկայ չէ, որ պիրի աանդել, այլ լսելով ուսածն անդրադարչել: Երգերի եւ պարերի եղանակները հիմնելու են պարզ առօրեական օրէնքներուն վերայ: Ավանդել այսպէս՝ 1. Երգի նիւթը ծանօթացնել, 2. Բառերն ուսուցանել, 3. Բառերն արտասանել տալ, 4. Երգի լոկ եղանակը նուագել...» (2. էջ 207):

Ըստ Կոմիտասի, երաժշտական ուսուցումը կազմակերպող կարևորագույն միջոցներն են քայլքը, խաղը, պարը, որոնք խթանում են մեկրառիթմի զգացողության զարգացմանը. «Չափերը պարզ, համանման, նահադասութիւնները հաւասար մրաժումս, եղանակն աշխոյժ, առոյգ եւ միշտ զվարթ», - գրում է երաժշտագետը (2. էջ 205):

«Առաջնորդելով բնության համաշայն» (2. էջ 79) Կոմիտասն իր երաժշտամանկավարժական դաստիարակության հիմքում կարևորում էր խմբակային երգեցողության ուսուցումը, խմբերգային մրաժողության զարգացումը, որի ակունքները գալիս էին ժողովրդական սրեղծագործությունից: Երկհարորյակի նոր հրատարակումները՝ հետազոտական առարկայի նյութ են: Նրանցում զետեղված կոմի-

տասյան մանկավարժական ծրագրերի լիարժեք լուսարանունը հնարավորություն կընձեռի Կոմիտաս Վարդապետին դիրարկել համաշխարհային երաժշտամանկավարժական մտքի զարգացման համակարգում:

Ճեռնամուխ լինելով դժվարին աշխատանքի, երկհարյուրյակի խմբագիրները համեմատել և ճշգրտել են Կոմիտասի երաժշտական ժառանգությունը տպագրած բոլոր հայրենի հրատարակումները. «Արարար» ամսագիր (Վաղարշապատ), «Ազատամարտ» օրաթերթ (Կ. Պոլիս), «Ամենուն տարեցոյց» տարեգիրք (Կ. Պոլիս), «Հայրենիք» ամսագիր (Բուսրուն) և այլն: Առանձնակի կարևորություն են տվել Կոմիտասի ժամանակակից, մտավորական Արշակ Չոպանյանի հիմնադրած «Անահիտ» հանդեսի (Փարիզ) համարներում հրատարակված կոմիտասյան նյութերին: Ա. Չոպանյանը տարբեր տարիներ (1906-ից 1935թթ.) բանասիրտել և հրատարակել է Կոմիտաս Վարդապետի Եվրոպայում կայացած ելույթ-համերգները, դասախոսություններն ու հոդվածները:

Ըստ երկհարյուրյակի կազմողների, Ա. Չոպանյանի հրատարակումները, հեղինակային բնագրերին հարազատ, խմբագրական կրճատումներից զերծ ամենահավասարի տարբերակներն են: Մտերևաշարի երկրորդ հատրում «Անահիտ» հանդեսից, առաջին անգամ, վերապրված են «Հայ եկեղեցոյ առողանութեան նշաններուն սիւրեմը» ֆրանսերեն բարգմանության բնագիրը, ինչպես նաև «Առողանութեան նշաններ» ֆրանսերեն բնագրից վերածնված արժեքավոր հետազոտությունը, որի էջերում կարդում ենք. «Առողանութիւն նշանակում է բմբռնում, արտայայտում, այսինքն՝ հնչեցնել երգելով կամ ասել հասկանալով: Սա կոչվում է մտքի արուեստը», որի միջոցով այդ ընթերցանութիւնը դառնում

է հասկանալի...» (2. էջ 168):

Հարորում տեղ գրած Ա. Չոպանյանի տպագրած նյութերի մեջ հայրենաբերված են մի շարք հոդվածների նախնական տարբերակները, նույնպես, այսօր մտածելու նյութ են տալիս: Գրանցից են. «Հայն ունի ինքնուրույն երաժշտություն» հիմնարար աշխատության նախնական տարբերակներից մեկը, որտեղ Կոմիտասը իրեն բնորոշ խորափանցությամբ գրում է. «... առհասարակ մենք սովոր չենք մեր տգիտութիւնը խոստովանելու, մի առաքինութիւն, որ ազգերի և անհատների յառաջադիմութեան ու քաղաքակրթութեան համար նախադուռն է» (2. էջ 90): Չեղեղված են նաև Կոմիտասի «Ինքնակենսագրության» տարբերակները՝ նոր հետաքրքրական փաստերով, օրինակ. նորահայր փաստ է 1907 թվականին Կոմիտասի Հռոմում կարդացած «Հայ ժողովրդական և եկեղեցական երաժշտության մասին» դասախոսությունը (2. էջ 52), կամ այն նշանակալի դերը, որն ունեցել է Գևորգյան ճեմարանը՝ Կոմիտաս Վարդապետի հոգևոր դաստիարակության գործում (2. էջ 49):

Այս տեղեկությունները հնարավորություն կտան նոր լույսի տակ դիրարկել Կոմիտասի գիտական կենսագրության կարևորագույն շրջանները:

Անշուշտ, երկհարյուրյակի նշանակալի շեռքերումներից է Կոմիտաս Վարդապետի եկեղեցական երաժշտության ուսումնասիրությունների ընդգրկումը՝ հնարավոր ամբողջությամբ, առանց խմբագրական կրճատումների:

2-րդ հատրում, առաջին անգամ է տպագրված «Հայ եկեղեցական երաժշտություն. Հայոց ութշայն համակարգը» հոդվածը գերմաներեն բնագրով և հայերեն բարգմանությամբ: Սա Կոմիտաս Վարդապետի ծավալուն ուսումնասիրության մի հարվածն է, որի ծանոթագրության մեջ նշվում է. «Կոմիտաս

երաժշտական շԱՅԱՍՏԱՆ 4(35)2009

* Գևորգյան ճեմարան, Էջմիածին
Семинария Геворкян, Эчмиадзин
Gevorgian Seminarium, Echmiadzin

Վարդապետի արխիվում պահպանվող այս հարուստը եւ նրան կից ծրագիրը վկայում են, որ երգահանը մտադրել էր ծառայուն ուսումնասիրութիւն գրել հայ եկեղեցական եւ ժողովրդական երաժշտութեան մասին, որը բաղկացած էր լինելու չորս մեծ բաժիններից. Ա. Հայ եկեղեցական երաժշտութիւն, Բ. Հայ ժողովրդական երաժշտութիւն, Գ. Իւրոնացիան հայերի մօտ, Դ. Երաժշտութեան կախումաւորութիւնը բնութիւնից ընդհանրապէս» (2. էջ 465):

Աշխարհայայտի պահպանված հարվածում գիտական արժեքավոր դիտարկումներ են՝ հայոց եկեղեցական երաժշտության շայնեղանակային, շնչակառուցողական առանձնահատկությունների վերլուծությունները:

Երկրորդ հատորի մի մեծ բաժին (2. էջ 321-ից 461) նվիրված է Կոմիտաս Վարդապետի խազաբանության ուսումնասիրություններին՝ «Խազերի մեկնաբանությունը»: Տպագրված նյութերից ակնբախ է դառնում Կոմիտասի խազաբանության բնագավառում կատարած աշխատանքների մանրագին, գիտական ուղղվածությունը:

Ցանկալի կլիներ, որ երկրորդ հատորի խազաբանական աշխատանքների ծանոթագրությունները լինեին առավել ընդարձակ, հագեցած բնական

մեկնաբանություններով, բացատրություններով ու գիտական եզրահանգումներով:

Բայց, ինչպես վերը նշվեց, երաժշտական մատենաշարի հրատարակիչներն ու խմբագիրները հեղինակներին են եղել մեկտեղել և հնարավոր ամբողջականությամբ* ներկայացնել Կոմիտաս Վարդապետի գիտական ժառանգությունը: Երկհատորյակում ամփոփված Կոմիտաս Վարդապետի մտքերը, ստույթներն ու գիտական բնորոշումները չեն կորցրել իրենց արդիականությունը գիտական նոր բացահայտումների «նախադուռ»** դառնալու կարողությունը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կոմիտաս, Հոգվածներ յեվ ուսումնասիրություններ, հավաքեց Ռ.Թերլենեզյան, Ե., Պետհրատ, 1941:
2. Կոմիտաս Վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և յօդածներ, Գիրք «Բ», Ե., Սարգիս Խաչենց-Փրինթինգ, 2007:
3. Սամվելյան Խ., Կոմիտասի կյանքի և գործունեության համառոտ տարեգրությունը, «Սովետական արվեստ», N 10, 1969:
4. Կոմիտաս Վարդապետ, Ուսումնասիրություններ և յօդածներ, Գիրք «Ա», Ե., «Սագիս Խաչենց», 2005:
5. Բաբայան Մ., Երգչի տասը պատվիրանքները, Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին, Ե., Պետհրատ, 1960:

* Կոմիտասը Գևորգյան ճեմարանի սաների իր ստեղծած երգչախմբի հետ, Վրաստան, 1905թ.
 Комитас с хором воспитанников Эчмиадзинской духовной семинарии (Геворкян), Грузия, 1905.
 Komitas with his male chorus from Gevorgian Seminarium in Georgia, 1905.

* Ռ.Թերլենեզյանի ժողովածուի շուրջ 18 հոդված և ուսումնասիրություն ներառյալ երկհատորյակի գիտական նյութը հասցված է շուրջ 40 հոդվածի և ուսումնասիրության:
 ** Կոմիտասի բնորոշումը:

Երաժշտական ՀԱՅԱՍՏԱՆ 4(35)2009